

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Intergenerationele rechtvaardigheid in besluitvorming over het klimaat

een wereldreis door de zich ontwikkelende jurisprudentie

Wewerinke-Singh, M.J.; Bookman, S.

Publication date

2023

Document Version

Final published version

Published in

Rechtsgeleerd Magazijn Themis

License

Article 25fa Dutch Copyright Act (<https://www.openaccess.nl/en/in-the-netherlands/you-share-we-take-care>)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wewerinke-Singh, M. J., & Bookman, S. (2023). Intergenerationele rechtvaardigheid in besluitvorming over het klimaat: een wereldreis door de zich ontwikkelende jurisprudentie. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 2023(1), 59-72.

<https://www.uitgeverijparis.nl/nl/reader/212091/1001658555>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Intergenerationele rechtvaardigheid in besluitvorming over het klimaat: een wereldreis door de zich ontwikkelende jurisprudentie

Dr. M.J. Wewerinke-Singh* en S. Bookman**

1. Inleiding: intergenerationele rechtvaardigheid en klimaatverandering

Intergenerationele rechtvaardigheid¹ is een rechtsbeginsel dat is vastgelegd in internationale verdragen² en ‘soft law’-instrumenten,³ en het wordt erkend door vele internationale en nationale rechtscolleges.⁴ Het omvat het idee dat de huidige bewoners van de aarde deze als rentmeesters beheren voor toekomstige generaties, en er de vruchten van mogen plukken op een manier die het voor toekomstige generaties mogelijk maakt om dit te blijven doen.⁵ Het beginsel vereist een duurzaam evenwicht tussen de behoeften van de huidige en die van toekomstige generaties. Net als andere rechtvaardigheidsbeginselen vraagt intergenerationele rechtvaardigheid om flexibiliteit en billijkheid. In de context van klimaatverandering dient klimaatrechtvaardigheid te worden meegewogen: beslissingsbevoegde personen moeten aandacht besteden aan de gevolgen van de verdeling van klimaatschade en van het klimaatbeleid.⁶

Als rechtsbeginsel is intergenerationele rechtvaardigheid zelden een op zichzelf staande basis voor besluitvorming. Het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid voedt eerder de interpretatie en toepassing van de rechtsleer, hetgeen mogelijke gevolgen heeft voor diverse gebieden binnen de zich ontwikkelende klimaatrechtpraak. Zo kan het rechtsbeginsel invloed hebben op de rechterlijke besluitvorming over procesbevoegdheid, ontvankelijkheid en het voorzorgsbeginsel. Rechter

verwijzen nu al vaak naar ‘intergenerationele rechtvaardigheid’,⁷ ‘intergenerationele verantwoordelijkheid’⁸ of de belangen van ‘toekomstige generaties’⁹ wanneer ze met betrekking tot het klimaat uitspraken doen over de verplichtingen van staten en andere actoren. Hoewel de in deze jurisprudentie gebruikte terminologie en doctrine tot op zekere hoogte rechtsgebied-specifiek zijn, heeft het bezielend beginsel – rekening houden met de toekomstige belangen van kinderen en ongeboren generaties – veel grenzen overschreden.

Intergenerationele rechtvaardigheid is van bijzonder belang in de context van klimaatverandering. Zoals opgemerkt door het VN-Kinderrechtencomité, worden kinderen meer dan volwassenen geraakt door klimaatverandering vanwege de manier waarop zij de gevolgen ervan ervaren, en omdat klimaatverandering hen gedurende

* Margaretha Wewerinke-Singh is universitair hoofddocent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam.

** Sam Bookman is SJD-kandidaat aan Harvard Law School.

1. Deze bijdrage bouwt voort op een conceptbijdrage aan M.J. Wewerinke-Singh & S. Mead (red.), *The Cambridge Handbook on Climate Change Litigation* dat in 2023 gepubliceerd zal worden door Cambridge University Press.
2. Zie Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering (ondertekend 4 juni 1992, in werking getreden 21 maart 1994) 1771 UNTS 107 (UNFCCC), Art. 3: ‘The Parties should perfect the climate system for the benefit of present and future generations, on the basis of equity and in accordance with their common but differentiated responsibilities and capabilities.’
3. Zie bijv. Stockholm Verklaring over het Menselijk Leefmilieu, in Rapport van de Conferentie van de Verenigde Naties over het Menselijk Leefmilieu (16 juni 1972) UN Doc. A/CONF.48/14 (Stockholm Verklaring), Principe 1: ‘[humankind] bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations (...)’. Principe 2: ‘The natural resources of the earth, including the air, water, land, flora and fauna and especially representative samples of natural ecosystems, must be safeguarded for the benefit of present and future generations through careful planning or management, as appropriate.’
4. Lydia Slobodian, ‘Defending the Future: Intergenerational Equity in Climate Litigation’, *Geo Envtl L Rev* (32) 2020, p. 569.
5. Werner Scholtz, ‘Equity’, in: Lavanya Rajamani & Jacqueline Peel (red.), *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford: Oxford University Press 2021 (2e druk).
6. Zie ook Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations*, Leiden: Brill 1989.
7. *Advocate Padam Bahadur Shrestha v. Prime Minister and Office of Council of Ministers and Others*, Order No. 074-WO-0283, Supreme Court of Nepal, 25 december 2018 (2075/09/10 BS).
8. Zie bijv. *Oposa v. Factoran*, G.R. No. 101083, 224 S.C.R.A. 792 (30 juli 1993) (Phil.).
9. Zie bijv. de uitspraak van de Eerste Senaat van het Duitse *Bundesverfassungsgericht* in *Neubauer et al. v. Germany*, 29 april 2021, te vinden via: climatecasechart.com/climate-change-litigation/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2021/20210429_11817_judgment-2.pdf; en *Future Generations v. Ministry of the Environment and Others*, Supreme Court decision, STC-4360-2018 (4 april 2018).

hun hele leven beïnvloedt.¹⁰ Deze bevinding geeft twee aan elkaar gerelateerde dynamieken weer. De eerste is toekomstgericht. Als gevolg van klimaatverandering worden lusten en lasten ongelijk verdeeld in de tijd en dus over generaties: doordat volwassenen die op dit moment leven falen in het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering en niet investeren in adaptatie-infrastructuur betekent dit dat er in de toekomst grotere schade geleden zal worden. Deze schade zal huidige en nog ongeboren kinderen het meest raken. De tweede dynamiek heeft betrekking op leed dat nu al ervaren wordt door kinderen en jongeren. De gevolgen van klimaatverandering zijn immers niet enkel iets uit de verre toekomst maar worden vandaag de dag al over de hele wereld ervaren. Zoals de Intergouvernementele Werkgroep inzake Klimaatverandering (IPCC) heeft erkend, lopen kinderen een bijzonder hoog risico op schade, zowel door de fysieke gevolgen van klimaatverandering (zoals onzekerheid met betrekking tot voedsel en water),¹¹ als door de gevolgen voor de geestelijke gezondheid, zoals angst en spanning.¹² Bovendien zijn kinderen en jongeren kwetsbaarder dan volwassenen door hun gebrek aan politieke macht – met name doordat ze van stemrecht uitgesloten zijn. Jongeren hebben deze beide dynamieken benadrukt in klimaatzaken in verschillende landen, waaronder Australië,¹³ de Filipijnen,¹⁴ Duitsland,¹⁵ Nepal,¹⁶ Colombia¹⁷ en de Verenigde Staten.¹⁸ Ook in een aantal klimaatzaken dat aanhangig is voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), wordt intergenerationele rechtvaardigheid benadrukt. Bijzonder noemenswaardig is *Duarte Agostinho en anderen v. Portugal en 32 andere staten*. Hierin hebben zes Portugese kinderen 33 lidstaten van de Raad van Europa (waaronder Nederland) voor het EHRM gedaagd voor vermeende schendingen van de artikelen 2, 8 en 14 (discriminatieverbod) EVRM wegens het niet naleven van internationale klimaatverplichtingen. Ze baseren hun verzoekschrift onder andere specifiek op het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid. Het Hof heeft daarop gereageerd door in de uitnodiging aan de 33 lidstaten om hun antwoorden in te sturen, expliciet de vraag te stellen of ze hun verplichtingen krachtens bepaalde internationale milieuverdragen zijn nagekomen, mede onder andere gezien in het licht van het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid.¹⁹

Tegen deze achtergrond levert dit artikel, dat zich baseert op de zich ontwikkelende jurisprudentie, een bijdrage aan de discussie over intergenerationele rechtvaardigheid

en klimaatverandering. De bijdrage bestaat uit twee delen die respectievelijk veeleer beschrijvend en normatief zijn ingevuld. In het eerste, beschrijvende deel verkennen wij hoe intergenerationele rechtvaardigheid als rechtsbeginsel is verwerkt in rechterlijke beslissingen over klimaatverandering, en in het bijzonder in door kinderen en jongeren ingestelde vorderingen. Specifiek onderzoeken we drie terreinen binnen de jurisprudentie: normatieve verplichtingen van staten; procedurele mechanismen om te zorgen voor participatie van kinderen, jongeren en vertegenwoordigers van toekomstige generaties in rechtszaken; en toekomstgerichte rechtsmiddelen. Deze drie terreinen komen in de praktijk vaak in een en dezelfde uitspraak aan bod. Door ze analytisch te onderscheiden, ontstaat zicht op de precieze stand van zaken in elk jurisprudentiegebied.

Na deze drie jurisprudentiegebieden in kaart te hebben gebracht, identificeren we in het normatieve gedeelte van deze bijdrage zes voorbeelden van ‘best practices’ in de toepassing van intergenerationele rechtvaardigheid in klimaatrechtspraak. Daaronder verstaan wij methoden die in rechterlijke uitspraken over het klimaatprobleem op effectieve wijze rechtskracht geven aan het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid, of die het mogelijk maken om het beginsel effectief in de rechtspraak toe te passen. Ten eerste behelzen best practices de erkenning dat intergenerationele rechtvaardigheid verplichtingen met zich meebrengt die staten verschuldigd zijn aan kinderen, jongeren en toekomstige generaties, zoals de ontwikkeling van klimaatplannen en -doelen die de kosten eerlijk verdelen.²⁰ Ten tweede omvatten best practices gevallen waarin rechters beslissingsbevoegde personen hebben opgelegd rekening te houden met de langetermijneffecten van instemmingsbesluiten.²¹ Een ander inhoudelijk aspect van de best practices is de erkenning van kinderen, jongeren en toekomstige generaties als groepen die te maken kunnen krijgen met discriminatie vanwege een onvoldoende ambitieus klimaatbeleid.²² Bovendien is intergenerationele rechtvaardigheid afhankelijk van een effectieve vertegenwoordiging in rechte van toekomstige generaties. Best practices erkennen het belang van de participatie van kinderen, zowel als vertegenwoordigers van toekomstige generaties alsook als kwetsbare partijen op zich. Dit vereist een open benadering van kwesties als het instellen van een vordering, scheiding der machten en het principe van een collectieve procedure. Het kan ook procedurele vernieuwingen vereisen teneinde deelna-

10. *Chiara Sacchi et al. v. Argentina et al.*, CRC/C/88/D/104/2019 (UNCRC, 8 oktober 2021) [Argentina decision], par. 10.13.

11. H.-O. Pörtner e.a., ‘IPCC 2022: Summary for Policymakers’, in: H.-O. Pörtner e.a. (red.), *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Cambridge: Cambridge University Press 2022, B.1.3.

12. *Ibid.*, B.4.4.

13. *Minister for the Environment v. Sharma* [2022] FCAFC 35.

14. Zie bijv. *Oposa v. Factoran*, noot 8.

15. Zie bijv. *Neubauer et al. v. Germany*, noot 9.

16. Zie *Shrestha*, noot 7.

17. Zie *Future Generations*, noot 9.

18. Zie bijv. *Juliana v. United States*, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020).

19. *Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 other States*, App no 39317/20 (EHRM 13 november 2020).

20. Zie *Neubauer*, noot 9.

21. Zie bijv. Australische zaken zoals *Gloucester Res Ltd v. Minister for Planning*, [2019] NSWLEC 7.

22. *Mathur et al. v. Her Majesty the Queen in Right of Ontario*, CV-19-00631627 (Superior Court of Justice 2019).

me aan rechtsprocedures te vergemakkelijken en rechterlijke beslissingen op een voor kinderen begrijpelijke manier te communiceren.²³ Ten slotte beschouwen wij het toewijzen van rechtsmiddelen die zorgen voor toezicht en handhaving van rechterlijke beslissingen op de lange termijn als een van de best practices.²⁴

2. Ontwikkelingen in de jurisprudentie

2.1. Ontwikkeling van het beginsel in internationaal recht

Intergenerationele rechtvaardigheid vormt een van de fundamentele van het internationaal milieurecht. In de Verklaring van Stockholm van 1972 – algemeen als een van de fundamentele documenten van het internationaal milieurecht beschouwd – wordt opgemerkt dat mensen ‘een dringende verantwoordelijkheid dragen om het milieu voor huidige en toekomstige generaties te beschermen en te verbeteren’.²⁵ Evenzo vereist het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering dat staten ‘het klimaatsysteem beschermen ten behoeve van huidige en toekomstige generaties, op basis van rechtvaardigheid en in overeenstemming met hun gezamenlijke doch verschillende verantwoordelijkheden en onderscheiden mogelijkheden’.²⁶ De Amerikaanse rechtsgelerde Edith Brown Weiss heeft het principe verder ontwikkeld. Zij betoogde dat deze (en andere) verklaringen van internationaal recht aanleiding geven tot drie verplichtingen voor staten: het behouden van keuzemogelijkheden (het ervoor zorgen dat toekomstige generaties kunnen ‘voldoen aan hun eigen waarden’); het behouden van kwaliteit (te ‘zorgen dat de kwaliteit van het milieu uiteindelijk vergelijkbaar is tussen generaties’); en om de toegang tot de aarde en haar hulpbronnen voor toekomstige generaties te behouden.²⁷ De verplichting tot aandacht voor toekomstige generaties en hun behoeften ligt ook besloten in het recht op ontwikkeling. Beginsel 3 van de Verklaring van Rio inzake milieu en ontwikkeling uit 1992 – een niet-bindend maar zeer invloedrijk instrument van internationaal recht – bepaalt dat ‘het recht op ontwikkeling moet worden vervuld om op billijke wijze te voldoen aan de ontwikkelings- en milieubehoefte van huidige en toekomstige generaties’.²⁸

Intergenerationele rechtvaardigheid is verder uitgewerkt en erkend door rechters van het Internationaal Gerechts-

hof (IGH). In hun advies uit 1996 over de rechtmatigheid van de dreiging met, of het gebruik van, kernwapens merkte het IGH op dat ‘het milieu geen abstractie is, maar de leefruimte, de kwaliteit van leven en de gezondheid van mensen, inclusief ongeboren generaties, vertegenwoordigt’.²⁹ Het Hof stelde verder dat de algemene verplichting van staten om te verzekeren dat activiteiten binnen hun rechtsmacht, het milieu van andere staten of van gebieden buiten de nationale controle respecteren, deel uitmaakt van het corpus van internationaal milieurecht.³⁰ In afzonderlijke en afwijkende meningen hebben IGH-rechters zelfs gesuggereerd dat uit het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid rechten voor ongeboren generaties voortvloeien. Zo merkte in 2006 in een afzonderlijk oordeel in *Pulp Mills aan de rivier de Uruguay* rechter Cançado Trindade bijvoorbeeld op dat ‘het nauwelijks kan worden betwijfeld dat de erkenning van rechtvaardigheid tussen generaties deel uitmaakt van de conventionele wijsheid in het internationale milieurecht’. Ook signaleerde hij dat het beginsel vereist dat het internationaal recht moet worden geïnterpreteerd en toegepast met verwijzing naar de ‘temporele dimensie op lange termijn’ ‘waarbij de zorg wordt getoond om niet alleen het welzijn van de huidige, maar ook van toekomstige generaties veilig te stellen’.³¹

2.2. Ontwikkeling van het beginsel door nationale rechters in de context van het klimaat

2.2.1. Verplichtingen van staten

(a) Rechtvaardig klimaatmitigatiebeleid

Het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid wordt regelmatig genoemd in klimaatgeschillen. Soms wordt ook, of uitsluitend, gesproken over de ‘belangen’ of ‘rechten’ van toekomstige generaties.³² Ondanks dit gebrek aan conceptuele duidelijkheid en consistentie heeft het beginsel een belangrijke rol gespeeld zowel bij de erkenning van materiële verplichtingen van staten om de toekomstige gevolgen van klimaatverandering op redelijke wijze te beperken en verzachten, als bij de erkenning van gerelateerde milieurechten voor kinderen, jongeren en toekomstige generaties. Het Inter-Amerikaanse Hof voor de Rechten van de Mens heeft opgemerkt dat het recht op een gezonde leefomgeving – erkend in meer dan 100

23. *Sacchi*, noot 10.

24. *Asghar Leghari v. Federation of Pakistan et al.*, PLD 2018 Lahore 364; *Future Generations*, noot 9.

25. Stockholm Verklaring, noot 3, Principe 1.

26. UNFCCC, noot 2, art. 3.

27. Edith Brown Weiss, ‘Climate Change, Intergenerational Equity, and International Law’, *Vermont J Envtl L* (9) 2008, p. 615, p. 616.

28. Verklaring van Rio inzake milieu en ontwikkeling, UN Doc A/CONF.151/26 (vol. I) (14 juni 1992), Principe 3.

29. Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, [1996] ICJ Rep. 226, par. 29.

30. *Ibid.*

31. Zie apart advies van Judge Cançado Trindade in *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, [2006] ICJ Rep 113, par. 114-124.

32. Helaas worden deze begrippen zowel in de literatuur als in de jurisprudentie vaak door elkaar gebruikt. Wij trachten in deze bijdrage niet om een haarscherp conceptueel onderscheid te maken tussen deze verschillende begrippen, maar beschouwen juridische overwegingen over de belangen of rechten van toekomstige generaties als (mogelijke) manifestaties van het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid.

nationale grondwetten³³ en recentelijk ook door de VN-Mensenrechtenraad³⁴ en de Algemene Vergadering van de VN³⁵ – zowel een individuele als een collectieve dimensie omvat. Deze beide dimensies geven uiting aan een ‘universele waarde die verschuldigd is aan zowel de huidige als de toekomstige generaties’.³⁶ Het Hooggerechts-hof van Colombia heeft in 2018 opgemerkt dat zonder een gezond milieu rechtspersonen en levende wezens niet in staat zullen zijn om te overleven, ‘laat staan die rechten [op een gezonde leefomgeving] te beschermen voor onze kinderen of toekomstige generaties’.³⁷ Verder heeft een Amerikaanse rechter in hoger beroep een ‘eeuwigheids-beginsel’ (*perpetuity principle*) geïdentificeerd dat volgens deze rechter ‘structureel en impliciet’ erkend is in de Amerikaanse grondwet, en dat een garantie voor een stabiel klimaat voor ‘alle toekomstige generaties’ vereist.³⁸

Een van de eerste rechtbanken die dergelijke rechten en plichten erkende, was het Hooggerechtshof van de Filipijnen in de *Minors Oposa*-zaak in 1993.³⁹ In deze baanbrekende zaak vorderde een groep kinderen dat de regering zou worden gesommeerd om alle bestaande licentie-vergunningen voor hout in het land op te zeggen en geen nieuwe meer uit te geven. De zaak werd aanhangig gemaakt na decennia van massale ontbossing. Het Hof erkende de klimaatimplicaties van de zaak en stelde vast dat ontbossing het vermogen van de aarde om kooldioxidegassen te verwerken aantastte.⁴⁰ Voortbouwend op deze in de Filipijnse Grondwet vervatte bepaling die de staat verplicht om ‘het recht van het volk op een evenwichtige en gezonde ecologie te beschermen en bevorderen in overeenstemming met het ritme en de harmonie van de natuur’, oordeelde het Hof in het voordeel van de kinderen.⁴¹ Uit deze grondwettelijke bepaling leidde het Hof een verplichting af van ‘intergenerationele verantwoordelijkheid’ en ‘intergenerationele rechtvaardigheid’. Het Hof interpreteerde ‘ritme en harmonie van de natuur’ als een plicht om op

‘een verstandige [manier] om te gaan met de bossen, mineralen, land, wateren, visserij, dieren in het wild, offshore-gebieden en andere natuurlijke hulpbronnen van het land [alsmede deze op die manier], te gebruiken, beheren, vernieuwen en behouden met als doel dat hun exploratie, ontwikkeling en gebruik op een rechtvaardige manier toegankelijk zal zijn voor zowel huidige als toekomstige generaties. Onnodig te zeggen dat elke generatie een verantwoordelijkheid heeft jegens de volgende om dat ritme en die harmonie te behouden voor het volledige genot van een evenwichtige en gezonde ecologie. Anders gezegd, opkomen door minderjarigen voor hun recht op een gezonde omgeving vormt tegelijkertijd de uitvoering van hun verplichting om de bescherming van dat recht voor de komende generaties te waarborgen.’⁴²

De verplichting werd verder uitgewerkt door het Hooggerechtshof in *Metropolitan Manila Bay Development Authority v. Concerned Residents of Manila Bay* in 2008.⁴³ In die zaak bevestigde het Hof de mandamus-verplichting⁴⁴ waarbij van het agentschap werd geëist dat het de milieuschade aan de zwaar vervuilde haven van Manilla zou herstellen. Hierbij merkte het Hof op dat zelfs als ervan uit zou worden gegaan dat er geen onvoorwaardelijke wettelijke bepaling zou zijn die verzoekers specifiek aanspoorde om de baai op te ruimen, zij en de mannen en vrouwen die hen vertegenwoordigen ‘niet kunnen ontsnappen aan hun verplichtingen jegens toekomstige generaties Filipino’s om de wateren van de Baai van Manilla zo schoon en helder mogelijk te houden’. Het Hof voegde hieraan toe dat alles minder dan dat ‘een verraad zou zijn van het in hen gestelde vertrouwen’.⁴⁵

In andere zaken hebben gerechtelijke instanties gebruik-gemaakt van intergenerationele rechtvaardigheid bij het vaststellen van verplichtingen van staten om krachtigere actie te ondernemen op het gebied van klimaatmitigatie. In *Neubauer v. Bundesrepublik Deutschland* (2021) boog het Federale Constitutionele Hof van Duitsland zich over een vordering die de nationale klimaatwetgeving van

33. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, (2020) UN Doc. A/HRC/43/53.

34. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021 on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, (2021) UN Doc. A/HRC/RES/48/13.

35. Resolution adopted by the United Nations General Assembly on 26 July 2022 on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, (2022) UN Doc. A/76/L.75.

36. *Advisory Opinion OC-23/17* of November 15, 2017 Requested by the Republic of Colombia: The Environment and Human Rights, IACrHR, 15 November 2017, par. 59. Zie ook de uitspraak van de District Court in *Greenpeace Mexico v. Ministry of Energy and Others (on the Energy Sector Program)*, 21 september 2021, te vinden via: climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-mexico-v-ministry-of-energy-and-others/, waarin de rechtbank opmerkt dat het falen van de staat in het behouden van hulpbronnen voor toekomstige generaties een schending van de ‘collectieve dimensie’ van het recht op een schone leefomgeving vormt.

37. *Future Generations*, noot 9.

38. Apart advies van Judge Staton in *Juliana v. United States*, noot 18.

39. *Minors Oposa v. Factoran*, noot 8.

40. *Ibid.*, p. 3.

41. Artikel II.16, Constitution of the Philippines. Net zoals artikel 20A aan de orde in de Duitse *Neubauer*-zaak, noot 9, is deze bepaling niet geformuleerd als een expliciet objectief recht. In *Minors Oposa*, noot 8, interpreteerde de rechtbank de bepaling desondanks als aanleiding gevend tot een afdwingbaar milieurecht.

42. *Minors Oposa v. Factoran*, noot 8, p. 8.

43. *MMDA et al. v. Concerned Residents of Manila Bay*, G.R. No. 171947-48 (18 december 2008).

44. Een mandamus-verplichting is een verplichting opgelegd door een rechtbank aan een lagere rechtbank of ambtenaar om hun taken naar behoren te verrichten.

45. *MMDA et al.*, noot 43.

Duitsland aanvocht.⁴⁶ Eisers – waaronder meerdere kinderen – betwistten de grondwettelijkheid van de nationale wetgeving waarin een nationale emissiereductiedoelstelling werd vastgesteld van 55% in 2030 ten opzichte van 1990 alsmede van een doelstelling van klimaatneutraliteit in 2045. De wet bevatte concrete jaarlijkse reductiedoelstellingen tot 2030 maar geen specifieke doelstellingen voor na 2030. Eisers wezen erop dat de relatief bescheiden verminderingen van de uitstoot van broeikasgassen vóór 2030 impliceerden dat aanzienlijke bezuinigingen nodig zouden zijn tijdens de volgende 15 jaar om Duitslands doelstelling om in 2045 klimaatneutraal te zijn te bereiken. Ze voerden aan dat deze ongelijke verdeling in strijd was met de grondwettelijke verplichting van de regering in artikel 20A van de Duitse federale basiswet (*Grundgesetz*). Hierin wordt bepaald dat de staat ook rekening moet houden met zijn verantwoordelijkheid jegens toekomstige generaties, onder meer door het beschermen van het milieu.⁴⁷ De eisers voerden verder aan dat het uitstellen van verregaande klimaatactie tot in de toekomst betekende dat de toekomstige fundamentele vrijheden van toekomstige generaties sterk zouden worden beperkt, vooral in vergelijking met die van bestaande volwassen generaties.

Het Hof aanvaardde de laatste van deze argumenten. Het oordeelde dat artikel 20A de regering een basisverplichting oplegde om klimaatverandering tegen te gaan, en dat uitstel van ingrijpende maatregelen zou leiden tot ‘voortijdige op een inbreuk lijkende effecten’ (*Eingriffsähnliche Vorwirkung*) die zouden verhinderen dat jongeren hun rechten en vrijheden kunnen genieten in de toekomst. Het Hof stelde een schending van de fundamentele vrijheden van deze jongeren vast omdat de hoeveelheid emissie die door de wet in de huidige periode werd toegestaan, aanleiding kon geven tot aanzienlijke lasten om de emissies in latere perioden te verminderen. Hierbij merkte het Hof op dat de grondwettelijke verplichting van de staat om bescherming te bieden tegen gevaar voor leven en gezondheid ook een plicht kon omvatten om toekomstige generaties tegen zulke gevaren te beschermen.⁴⁸ Hoewel toekomstige generaties volgens het Hof in het heden nog geen grondrechten hebben,⁴⁹ bestond er wél een grondwettelijke verplichting om de fundamentele vrijheid in de loop van de jaren te waarborgen en de kansen die met vrijheid samenhangen evenredig over de generaties te spreiden. Als ‘intertemporele garanties van vrijheid’ boden fundamentele rechten de eisers bescherming tegen lasten die eenzijdig op de toekomst worden afgewenteld.⁵⁰

In het licht van deze bevindingen wordt in de uitspraak veel aandacht besteed aan de vraag wat precies nodig is om de klimaatverandering tegen te gaan. Het Hof oordeelde dat de staat verplicht was om de lasten van het klimaatbeleid op een eerlijke en rechtvaardige manier te verdelen. Deze overweging met betrekking tot de gevolgen van verdeling van het klimaatbeleid sluit nauw aan bij het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid. Het gedetailleerde analyseniveau dat in *Neubauer* is toegepast, is echter niet zichtbaar in alle klimaatzaken die betrekking hebben op de belangen van toekomstige generaties. In andere zaken zijn gerechtelijke instanties terughoudender geweest in het doen van inhoudelijke uitspraken over het eigen oordeel van rechtvaardigheid in het mitigatievraagstuk door regeringen. Zo oordeelde in 2015 het Hooggerechtshof van de Amerikaanse staat Washington in *Foster v. Washington Department of Ecology* dat hoewel de staat op basis van de *public trust*-doctrine⁵¹ verplichtingen had om de luchtkwaliteit voor toekomstige generaties ‘te behouden, te beschermen en te verbeteren’, de overheidsinstantie aan deze verplichting voldaan had door een regelgevingsproces aan te gaan om klimaatregels vast te stellen.⁵²

In de *Urgenda*-uitspraken van de rechtbank en het gerechtshof Den Haag en de Hoge Raad is intergenerationele rechtvaardigheid ook ter sprake gekomen. Met deze uitspraken is vastgesteld dat het recht op leven (artikel 2 EVRM) en het recht op gezinsleven (artikel 8 EVRM) geraakt worden door de risico’s van gevaarlijke klimaatverandering.⁵³ Uit deze risico’s vloeit een zorgplicht voort voor de Staat om ‘het zijne’ te doen om gevaarlijke klimaatverandering tegen te gaan. In eerste aanleg bepaalde de rechtbank Den Haag dat deze zorgplicht betrekking heeft op zowel huidige als toekomstige generaties. Bovendien beriep de rechtbank zich expliciet op het billijkheidsbeginsel zoals opgenomen in artikel 3 van het VN-Klimaatverdrag. Dit houdt volgens de rechtbank in ‘dat het beleid tot uitgangspunt moet nemen niet alleen datgene wat op dit moment voor de huidige generatie het meest voordelig is, maar ook wat dat betekent voor toekomstige generaties, opdat niet zij uitsluitend of in onevenredige mate de gevolgen van klimaatverandering dragen’.⁵⁴ Het gerechtshof en de Hoge Raad zagen echter af van een oordeel over de verplichtingen van de Staat jegens toekomstige generaties, omdat de risico’s voor de huidige generatie Nederlanders al voldoende waren om de zorgplicht vast te stellen.⁵⁵ Hiermee werd in het midden gelaten of toekomstige generaties als rechthebbenden kunnen

46. *Neubauer*, noot 9.

47. Artikel 20A Grundgesetz.

48. *Neubauer*, noot 9, par. 142-146.

49. *Ibid.*, par. 146.

50. *Ibid.*, par. 183.

51. De *public trust*-doctrine is een uit het Romeins recht stammende doctrine die via de *common law* in het rechtssysteem van o.a. de Verenigde Staten is terechtgekomen, en stelt dat de staat (de ‘soverein’) bepaalde natuurlijke hulpbronnen beheert voor toekomstige generaties.

52. *Foster v. Washington Department of Ecology* (Wash. Super. Ct. 2015), p. 6.

53. Rb. Den Haag 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145 (*Urgenda/Staat der Nederlanden*); Hof Den Haag 9 oktober 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2591 (*Urgenda/Staat der Nederlanden*); Hoge Raad 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006 (*Staat der Nederlanden/Urgenda*).

54. Rb. Den Haag 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, r.o. 4.57 (*Urgenda/Staat der Nederlanden*).

55. Hof Den Haag 9 oktober 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:2591, r.o. 37 (*Urgenda/Staat der Nederlanden*).

worden beschouwd voor wat betreft uit het EVRM voortvloeiende rechten. De intergenerationele component van het billijkheidsprincipe werd in hoger beroep en cassatie evenmin verder uitgewerkt.

(b) Toestemmingsbesluitvorming

Intergenerationele rechtvaardigheid heeft in de klimaatrechtspraak ook een rol gespeeld bij het interpreteren van de procedurele klimaatverplichtingen van staten. Met name hebben gerechtelijke instanties geoordeeld dat rechtvaardigheid tussen generaties en de belangen van toekomstige generaties factoren zijn waar beslissingsbevoegde personen rekening mee moeten houden bij het bepalen van overheidsbeleid dan wel het al dan niet toestaan van de ontwikkeling van CO₂-uitstotende projecten (zoals mijnen of energiecentrales). Het Hooggerechtshof van Sri Lanka stelde in 2000 dat het beginsel als ‘axiomatisch’ moet worden beschouwd in besluitvormingsprocessen met betrekking tot de natuurlijke hulpbronnen en het milieu.⁵⁶

In sommige Australische milieu- en planningswetgeving wordt naar intergenerationele rechtvaardigheid verwezen.⁵⁷ Mede op basis van deze verwijzingen hebben gerechtelijke instanties in Australië beslissingsbevoegde personen opgedragen om rekening te houden met de belangen van toekomstige generaties. In *Gloucester Resources v. Minister for Planning* bevestigde de New South Wales Land and Environment Court (NSWLEC) in 2019 het besluit van de Minister van Planning om toestemming te weigeren voor het openen van een nieuwe kolenmijn. De rechter merkte op dat ‘het beginsel van rechtvaardigheid tussen generaties bepaalt dat de huidige generatie ervoor dient te zorgen dat de gezondheid, diversiteit en productiviteit van het milieu behouden blijven voor toekomstige generaties’.⁵⁸ In dit geval ‘zullen de economische en sociale voordelen van het project zich slechts gedurende de levensduur van het project (minder dan twee decennia) voordoen, maar de ecologische, sociale en economische lasten van het project zullen nog lang daarna voortduren’.⁵⁹ De rechter baseerde zich verder op het beginsel van rechtvaardigheid tussen generaties door te concluderen dat de verantwoordelijke minister verplicht was de mogelijke gevolgen die de mijn zou hebben voor het klimaat in overweging te nemen alvorens de ontwikkeling door te laten gaan.⁶⁰ Hierbij diende ook rekening te worden gehouden met ‘indirecte, stroomafwaartse’ uit-

stoot – dat wil zeggen, uitstoot die wordt gegenereerd door het verbranden van steenkool die is gedolven in de mijn en vervolgens aan energieproducenten wordt geleverd.⁶¹

In *Gloucester* voerde de NSWLEC een uitgebreide kosten-batenanalyse uit voordat ze tot dezelfde conclusie kwam als de verantwoordelijke minister. In andere zaken hebben gerechtelijke instanties bepaald dat beslissingsbevoegde personen op zijn minst een verplichting hebben om het beginsel van rechtvaardigheid tussen generaties in overweging te nemen bij besluitvorming over het klimaat. In 2006 onderzocht de NSWLEC een bezwaar tegen het besluit van de verwerende partij om de ontwikkeling van de Anvil Hill Coal Mine toe te staan in de zaak *Gray v. Minister for Planning*.⁶² Een van de kwesties die de rechter moest onderzoeken, was of de verantwoordelijke minister had voldaan aan zijn wettelijke plicht om de beginselen van ‘ecologisch duurzame ontwikkeling’, waaronder het beginsel van ‘rechtvaardigheid tussen generaties’, te overwegen.⁶³ De rechter concludeerde dat het beginsel van ecologisch duurzame ontwikkeling vereist dat beslissingsbevoegde personen rekening houden met de cumulatieve effecten van voorgestelde activiteiten, in plaats van met één enkele gebeurtenis. Hierbij stelde de rechter expliciet dat als onderdeel van zo’n cumulatieve toetsing rekening gehouden moet worden met het effect van de activiteiten op toekomstige generaties.⁶⁴ In het licht van dit vereiste concludeerde de rechter dat het planningsproces gebrekkig was geweest. De rechter was met name van oordeel dat de vereisten voor een milieueffectbeoordeling – die de voorwaarden voor de milieubeoordeling van de mijn bepalen – geen rekening hielden met de zogenaamde Scope 3-emissies die het gevolg zijn van de ontwikkeling van de mijn.⁶⁵ Deze nalatigheid kwam neer op de niet-nakoming van een wettelijke vereiste om rekening te houden met het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid.⁶⁶ Net als in andere zaken (zoals de uitspraak van het Chileense Hooggerechtshof in *Chauhuan Chauhuan* in 2019),⁶⁷ koppelde de rechter het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid aan het voorzorgsbeginsel: beide geven aan dat voorzichtigheid is geboden met het oog op toekomstige onzekerheid. In het licht van deze twee beginselen werd de vergunning voor de ontwikkeling van de mijn vernietigd. Daarentegen werd in 2011 in *Haughton v. Minister for Planning and Macquarie Generation* het besluit van de minister om de bouw van een elektriciteitscentrale toe te staan groten-

56. *Bulankulama and Others v. Secretary, Ministry of Industrial Development and others*, (2000) LKSC 18 (Supreme Court of Sri Lanka).

57. Zie bijv. Protection of the Environment Act 1991 s 6(2)(b) (NSW); Environment Protection and Biodiversity Conservation Act 1999 s 6A(c) (Cth).

58. *Gloucester Resources v. Minister for Planning*, [2019] NSWLEC 7, par. 399.

59. *Ibid*, par. 415.

60. *Ibid*, par. 498.

61. *Ibid*, par. 499.

62. *Gray v. The Minister for Planning, Director-General of the Department of Planning and Centennial Hunter Pty Ltd* [2006] NSWLEC 720.

63. *Ibid*, par. 260-261: verwijzend naar de Environmental Planning and Assessment Act 1979 ss 4 en 5(a)(vii).

64. *Ibid*, par. 279.

65. Dat wil zeggen, emissies afkomstig van nabewerkingsprocessen resulterend van de activiteiten van andere partijen. In dit geval omvat dit energieproducenten die de steenkool verbranden die wordt gewonnen uit de Anvil Hill Mine.

66. *Gray v. The Minister for Planning*, noot 62, par. 294.

67. *Chauhuan Chauhuan v. Empresa Nacional de Petroleos, ENAP SA*, Rol. 5888-2019 (Excelentísima Corte Suprema, 2019).

deels in stand gehouden omdat de minister rekening had gehouden met de intergenerationele implicaties van klimaatverandering, zij het op een hoog abstractieniveau.⁶⁸

In een recentere zaak voor het Federale Hof van Australië, *Sharma v. Minister for the Environment* uit 2021, betwistte een groep kinderen het besluit van de minister om de uitbreiding van een kolenmijn goed te keuren. In plaats van zich op de niet-nakoming van een wettelijke plicht te baseren, voerden de eisers aan dat de minister hen een *common law*-zorgplicht verschuldigd was. In eerste instantie waren de eisers succesvol. De federale rechter kwam tot de conclusie dat het ‘redelijkerwijs te voorzien’ was dat de uitbreiding van de mijn zou leiden tot grotere schade voor de kinderen in de toekomst, en dat de verantwoordelijke minister ‘aanmerkelijke controle’ had over dergelijke schade.⁶⁹ Het besluit werd echter in hoger beroep vernietigd.⁷⁰ De belangrijkste grond voor het succesvolle beroep van de minister was de redenering van de federale rechtbank dat het formuleren van klimaatbeleid niet een taak van rechters is maar van het democratisch gekozen parlement tezamen met de regering. Hierop komen we terug in de sectie over best practices.

(c) Non-discriminatie

Het derde veld waarbinnen intergenerationele rechtvaardigheid vorm heeft gegeven aan de verplichtingen van staten, betreft rechtvaardigheid en het verbod op discriminatie. Dit veld staat centraal in een toenemend aantal zaken ingesteld door kinderen en jongeren tegen overheden. In deze zaken wordt gesteld dat klimaatverandering kinderen en jongeren, en hun rechten, schade berokkent en dat ook zal doen in de toekomst. Wetenschappelijke studies die bevestigen dat dergelijke schade aanzienlijk is, hebben een belangrijke rol gespeeld in de zich ontwikkelende jurisprudentie. Zo erkende het gerecht van eerste aanleg in *Sharma* in de feitelijke bevindingen, die in hoger beroep werden bevestigd, dat kinderen nu al een verhoogd risico hebben op schade door klimaatverandering (zoals gezondheidsproblemen door hittegolven en schade aan de geestelijke gezondheid), en dat ze het gevaar lopen van een slechtere gezondheid, een lagere kwaliteit van leven en financiële schade in de toekomst.⁷¹ De mate van dit risico en gevaar hangt deels af van de effectiviteit van maatregelen die getroffen worden om klimaatverandering tegen te gaan en kinderen tegen de gevolgen ervan te beschermen.

Ondanks het feit dat deze hiervoor genoemde feitelijke bevindingen wetenschappelijk gezien onomstreden zijn, hebben sommige gerechtelijke instanties – met name in

Noord-Amerika – geweigerd om de onrechtvaardigheid van klimaatproblematiek jegens kinderen en jongeren in overweging te nemen bij het beoordelen van vorderingen. In *ENJEU v. Procureur General du Canada*, weigerde het Quebec Superior Court in 2018 een vordering tot verklaring voor recht toe te kennen in een zaak die gevoerd werd namens inwoners van Quebec onder de 35 jaar. Het oordeelde dat de identificatie van een dergelijke groep als zijnde in het bijzonder getroffen door klimaatverandering ‘willekeurig’ zou zijn.⁷² En in *Aji P* (2021) bepaalde het Hof van Beroep van de staat Washington dat kinderen geen speciale klasse vormden die recht had op gelijke bescherming krachtens de Amerikaanse grondwet.⁷³ Deze overweging was gebaseerd op drie argumenten die werden ontleend aan de Amerikaanse jurisprudentie inzake gelijke rechtsbescherming: kindertijd is geen onveranderlijk kenmerk, de vermeende schade was niet onmiddellijk dreigend van aard, en het geheel van de handelingen van de staat behelsden geen discriminatie of discriminerende bedoelingen.⁷⁴ Het verzoek om gelijke bescherming werd dienovereenkomstig afgewezen.

Andere gerechtelijke instanties stonden meer open voor dergelijke vorderingen. In *Mathur v. Ontario* stond het Hooggerechtshof van Ontario in 2020 een gelijkheidsvordering tegen de provinciale overheid toe om vervolgens over te gaan tot een volledige hoorzitting. De eisers bevoerden dat de vervanging van eerdere doelstellingen voor klimaatmitigatie door minder ambitieuze doelstellingen leeftijdsdiscriminatie vormt die verboden is door artikel 15 van het Canadese Handvest van Rechten en Vrijheden. Het Hof besloot dat de claim van artikel 15 ‘vanzelfsprekend’ voldeed aan de drempelwaarde van het hebben van een ‘redelijke kans op succes’, aangezien ‘de meeste, zo niet alle [eisers] proportioneel [sic] zullen worden getroffen door de gevolgen van klimaatverandering en het meest van alle generaties te lijden zullen hebben; maar wat nog belangrijker is, deze effecten zullen hun al bestaande kwetsbaarheid en handicap vergroten’.⁷⁵

Een nog recentere uitspraak is die van het VN-Mensenrechtencomité in de zaak *Daniel Billy v. Australië* (2022).⁷⁶ In deze zaak draaide het niet om discriminatie tegen toekomstige generaties in het algemeen, maar om de specifieke gevolgen van het mitigatie- en adaptatiebeleid voor de inheemse groep waartoe de klagers behoorden. De baanbrekende uitspraak van het Comité stelde schendingen vast van de artikelen 17 en 27 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, die respectievelijk betrekking hebben op het recht op privé- en gezinsleven en het recht van minderheden op genot van de eigen cultuur. Het Comité beschouwde met name het recht op cultuur door een intergenera-

68. *Haughton v. Minister for Planning and Macquarie Generation* [2011] NSWLEC 217 (Australia).

69. *Sharma*, noot 13.

70. *Ibid.*

71. *Ibid.* De rechtbank schatte dat het gemiddelde kind in de loop van haar leven \$ 41.000-85.000 aan gezinsvermogen en \$ 170.000 aan inkomen zou verliezen als gevolg van klimaatverandering.

72. *ENVironnement JEUnesse v. Procureur General du Canada*, 500-06-000955-183 (Quebec Superior Court, 2018) 123.

73. *Aji P ex rel Piper v. State*, 480 P.3d 438 (Wash. Ct. App. 2021).

74. *Ibid.*, p. 29.

75. *Mathur*, noot 22, p. 178.

76. VN-Mensenrechtencomité, beslissing aangenomen op 22 september 2022, CCPR/C/135/D/3624/2019.

tionele bril: het erkende dat de gevolgen van klimaatverandering en het gebrek aan tijdige adaptatiemaatregelen het genot van de eigen cultuur belemmerden, mede doordat het overdragen van tradities aan kinderen en toekomstige generaties wordt bemoeilijkt.⁷⁷

2.2.2. Procedurele vernieuwingen

Naast de hierboven geschetste verplichtingen speelt intergenerationele rechtvaardigheid ook een rol bij overwegingen over toegang tot de rechter in milieuaangelegenheden. Veel rechters hebben geoordeeld dat procedurele innovaties nodig zijn om vorderingen uit hoofde van intergenerationele rechtvaardigheid voor gerechtelijke instanties te brengen en zo toegang tot de rechter in milieuaangelegenheden te waarborgen. Rechters zijn verplicht na te gaan wie eventueel de belangen van toekomstige generaties mag vertegenwoordigen, en in het bijzonder of kinderen dat mogen doen. Zoals veel rechters hebben opgemerkt, zijn deze belangen niet vertegenwoordigd in het politieke proces – noch kinderen, noch toekomstige generaties kunnen stemmen.⁷⁸ Het Hoogerechtshof van Pakistan heeft in 2021 opgemerkt dat intergenerationele rechtvaardigheid vereist dat ‘het Hof zich ervan bewust moet zijn dat zijn beslissing ook uitspraak doet over de rechten van de toekomstige generaties van dit land’, een ‘stille meerderheid’ die ‘machteloos wordt gemaakt en een stem nodig heeft’.⁷⁹

Dergelijke overwegingen staan centraal bij beslissingen over procesbevoegdheid en de ontvankelijkheid van collectieve acties. In *Minors Oposa* (1993) erkende het Hof niet alleen het recht van kinderen om in gerechtelijke procedures te worden vertegenwoordigd door hun voogden, maar ook hun bevoegdheid om een rechtszaak aan te spannen namens nog ongebornen generaties.⁸⁰ Het Hof stelde vast dat de kinderen niet alleen een op zichzelf staande procederende partij waren, maar tevens hun hele generatie alsook de nog ongebornen generaties vertegenwoordigden.⁸¹ Het Hof erkende de kinderen aldus formeel als vertegenwoordigers van de groep waartoe zij behoren in een groepsvordering, redenerend dat aangezien de partijen zo talrijk waren, het onpraktisch, zo niet totaal onmogelijk zou zijn om ze allemaal voor de rechter te brengen. In het verlengde hiervan verklaarde het Hof eveneens dat de eisers zelf talrijk en representatief genoeg waren om de volledige bescherming van alle betrokken belangen te verzekeren.⁸²

De verstrekkende benadering van het Hof in *Oposa* is van grote invloed geweest op het Filipijnse recht. Sinds de uitspraak van 1993 hebben de Filipijnen *writs of kalikasan* ingevoerd; een rechtsmiddel dat speciaal bedoeld is om de bescherming van het grondwettelijke recht op een schoon leefmilieu te waarborgen. Concreet versoepelt en verduidelijkt de writ of kalikasan de ontvankelijkheidseisen in milieuzaken.⁸³ Deze aanpak stuit in sommige kringen op weerstand. Zo uitten gerechtelijke instanties in latere rechtszaken hun zorgen omdat de benadering veronderstelt dat een enkele groep eisers kan spreken voor gehele huidige en toekomstige generaties wat zou resulteren in het nemen van rechterlijke beslissingen namens deze generaties. Zulke beslissingen zouden de vrijheid van deze generaties om hun eigen beslissingen te nemen, beperken. In *Arigo v. Swift* (2014) merkte het Hof op dat hoewel intergenerationele verantwoordelijkheid een ‘noble beginsel’ is, het niet zou mogen worden gebruikt om uitspraken te doen die toekomstige generaties zouden beletten hun eigen beoordeling te maken op basis van hun werkelijke zorgen. De huidige generatie moet zich volgens het Hof ervan onthouden aan te nemen dat zij het beste kan spreken voor degenen die op een ander moment en onder andere omstandigheden zullen bestaan. Het proces van vertegenwoordiging van toekomstige generaties zou er, aldus het Hof, onvermijdelijk toe leiden dat deze generaties worden belet hun eigen rechten te beschermen en hun eigen belangen en beslissingen na te streven. Dit alles zou hun autonomie verminderen.⁸⁴ In *Resident Marine Mammals of the Protected Seascape Tanon Strait v. Reyes* (2015) suggereerde het Hof dat ontvankelijkheids- en collectieve-actie-certificering van groepen namens toekomstige generaties zou moeten worden beperkt tot gevallen waarin: (a) er een duidelijke wettelijke basis is voor deze vorm van collectieve vertegenwoordiging; (b) er daadwerkelijke grieven bestaan die volledig gebaseerd zijn op een bestaand wettelijk recht; (c) er geen tegenstrijdige belangen binnen de vertegenwoordigde of nog ongebornen bevolking bestaan; en (d) er een catastrofe dreigt die zo urgent is dat een onmiddellijke beschermende maatregel noodzakelijk is.⁸⁵ ‘Beter nog’, suggereerde het Hof, ‘in het licht van de kosten en risico’s laten we het precedent [van *Minors Oposa*] helemaal varen.’⁸⁶

Deze spanning is ook elders in de wereld voelbaar. Veel gerechtelijke instanties hebben het pad gevolgd dat door *Minors Oposa* is uitgestippeld, namelijk het versoepelen van de vereisten in het procesrecht om procederen namens

77. Ibid, par. 8.14.

78. *Sharma*, noot 13. De rechtbank van eerste aanleg merkte op dat kwetsbaarheid van kinderen niet alleen een functie is van de omvang van het potentiële risico op schade waarmee ze worden geconfronteerd, maar ook van hun onmacht om die schade te voorkomen: kinderen hebben geen andere keuze dan te leven in de omgeving die hun wordt nagelaten (par. 296). Dit geldt in mindere mate voor volwassen burgers, omdat volwassenen meer mogelijkheden hebben om deel te nemen aan politieke processen en andere vormen van besluitvorming.

79. *D.G. Khan Cement Company v. Government of Punjab*, C.P.1290-L/2019 (Supreme Court 2021) par. 19.

80. *Minors Oposa v. Factoran*, noot 8, p. 7.

81. Ibid, p. 2.

82. Ibid, p. 7.

83. Zie Hilario G. Davide, ‘The Environment as Life Sources and the Writ of Kalikasan in the Philippines’, *Pace Env L Rev*, (29) 2012, p. 597-598.

84. *Arigo v. Swift*, GR No 206510, 743 Phil 8 (2014).

85. *Resident Marine Mammals of the Protected Seascape Tanon Strait v. Reyes*, G.R. No. 180771 (Supreme Court 2015).

86. Ibid.

toekomstige generaties mogelijk te maken. Zo koos het Hoogerechtshof van Colombia in *Demanda Generaciones Futuras* voor een flexibele benadering van het nationaal procesrecht waardoor klimaatvorderingen namens kinderen en toekomstige generaties konden worden ingediend via de gestroomlijnde *tutela*-procedure.⁸⁷ In de Belgische zaak *VZW Klimaatzaak* heeft de Rechtbank van Eerste Aanleg van Brussel in 2021 de relevante mensenrechtennormen inzake het recht om deel te nemen aan de besluitvorming op milieugebied beoordeeld, en in het bijzonder het Verdrag inzake toegang tot informatie, inspraak van het publiek en toegang tot de rechter in milieuaangelegenheden (Verdrag van Aarhus). De rechtbank oordeelde dat de eisers gerechtigd waren om vorderingen in te dienen namens toekomstige generaties, met name in het licht van de gevolgen die klimaatverandering heeft voor de gehele huidige en toekomstige bevolking.⁸⁸

In de Verenigde Staten hebben eisers te maken met bijzonder restrictieve procesbevoegdheidsvereisten. Eisers moeten in het algemeen het bestaan van specifiek letsel aantonen; dit moet zijn veroorzaakt door de gedaagde en te redresseren zijn door de gerechtelijke instantie in kwestie. Sommige minderjarige eisers hebben aan deze vereisten voldaan, met name bij staatsrechtbanken en -gerechtshoven (in plaats van federale rechters). In *Funk v. Wolf* (2015) verwierp de Commonwealth Court of Pennsylvania in de Verenigde Staten een constitutionele vordering tot het vaststellen van het falen van de staat in het ontwikkelen van een alomvattend mitigatieplan. Het aanvaardde wel dat ten minste een van de eisende kinderen schade had geleden die kon worden onderscheiden van schade geleden door de bevolking in het algemeen voor de doeleinden van procesbevoegdheid.⁸⁹ Het Hof erkende verder dat de claim voldeed aan het vereiste van causaliteit voor de procesbevoegdheid, namelijk: het vereiste om aan te tonen dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen de grieven en de geleden schade. Hierbij merkte het Hof op dat de door de milieubepaling van de staatsgrondwet beschermde belangen de rechten zijn van alle mensen in het Gemenebest, inclusief toekomstige generaties. Het Hof wees de vordering op inhoudelijke gronden af.⁹⁰ Minderjarige eisers in ten minste twee andere vorderingen van Amerikaanse staatsrechtbanken – *Held v. Montana* (2021) en *Kanuk v. Alaska* (2014) – hebben eveneens procesbevoegdheidsbeperkingen overwonnen. In *Kanuk v. Alaska* oordeelde het Hoogerechtshof van Alaska dat de staatsrechtbanken van Alaska geen procesbevoegdheid ontzeggen aan benadeelde personen op grond van het feit dat anderen ook benadeeld zouden zijn. Om procesbevoegdheid te ontzeggen in alle zaken waar niet alle mogelijke standpunten kunnen worden

vertegenwoordigd, zou volgens het Hof onaanvaardbare belemmeringen in de toegang tot rechtbanken creëren. Het wees de vordering niettemin op grond van de *political question*-doctrine af.⁹¹ De vordering in *Held v. Montana* zal wél inhoudelijk worden behandeld.

Andere gerechtelijke instanties zijn voorzichtiger geweest met betrekking tot procesbevoegdheid en het toestaan van collectieve acties. Zoals hierboven besproken werd in de *Urgenda*-zaak uiteindelijk niet vastgesteld of belangenorganisaties namens toekomstige generaties mogen procederen. In de hierboven besproken Duitse *Neubauer*-zaak werd de procesbevoegdheid van minderjarige eisers erkend, maar alleen als bestaande personen – niet als vertegenwoordigers van toekomstige generaties. Het Hof merkte op dat de eisers niet stelden dat ze opkwamen voor de rechten van ongeboren personen of zelfs van hele toekomstige generaties, maar voor hun eigen grondrechten.⁹² En in de hierboven besproken *ENJEU*-zaak werd de omvang van de klimaateffecten beschouwd als een reden om de procesbevoegdheid van eisers die beweerden alle jongeren te vertegenwoordigen te beperken, en in plaats daarvan de zaak voor te behouden aan de wetgevende macht.⁹³ Naast deze specifieke zorgen met betrekking tot jongeren en toekomstige generaties hebben sommige gerechtelijke instanties een beroep gedaan op overwegingen met betrekking tot de algemene scheiding der machten of de *political question*-doctrine om rechterlijke beoordeling van vorderingen met betrekking tot intergenerationele rechtvaardigheid uit te sluiten. Dergelijke beslissingen komen vooral veel voor in Noord-Amerika.⁹⁴

Ten slotte moet worden opgemerkt dat de effectieve deelname van kinderen en jongeren aan gerechtelijke procedures niet uitsluitend formele zaken, zoals procesbevoegdheid en ontvankelijkheid betreft, maar ook meer praktische zaken gerelateerd aan de toegankelijkheid van de procedures. Zo nam het VN-Comité voor de Rechten van het Kind in *Sacchi* (2021) een klacht in overweging van kinderen uit verschillende landen die beweerden dat een onvoldoende ambitieus klimaatbeleid hun rechten onder het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind schond. De klacht werd niet-ontvankelijk verklaard omdat de kinderen de nationale rechtsmiddelen niet hadden uitgeput. Desalniettemin heeft het Comité betrokkenheid met de minderjarige klagers getoond door een hoorzitting te organiseren waarin de kinderen hun zorgen over het klimaat en hun visie op het klimaatbeleid met het Comité konden delen. Ook verstrekke het Comité hun een in begrijpelijke taal gestelde versie van de formele beslissing en nodigde het Chiara Sacchi uit om samen met andere

87. *Future Generations*, noot 9. De *tutela*-procedure vergemakkelijkt de toegang tot de rechter door laagdrempelige vereisten voor het insturen van een klacht over de schending van een grondrecht.

88. Uitspraak in *VZW Klimaatzaak v. l'État Belge*, Tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section Civile, 17 juni 2021, te vinden via: climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/, p. 61.

89. *Funk v. Wolf*, 158 A.3d 642 (2015).

90. *Ibid.*, p. 29.

91. *Kanuk v. State*, 335 P.3d 1088 (2014), 11.

92. *Neubauer*, noot 9, par. 109.

93. *ENJEU*, noot 73.

94. Zie bijv. *Juliana*, noot 18; *La Rose v. Her Majesty the Queen*, T-1750-19 (Federal Court of Canada, 2019); *Lho'imggin et al. v. Her Majesty the Queen*, 2020 FC 1059; *Aji P*, noot 74.

kinderen zitting te nemen in een speciaal opgericht advies-team over klimaat en kinderrechten. Ten slotte organiseerde het een onlineraadpleging gehouden onder kinderen en jongeren om een beter inzicht te verwerven in de manieren waarop de rechten van kinderen worden beïnvloed door klimaat- en milieuverslechtering. Deze maatregelen laten zien dat er mogelijkheden bestaan om op creatieve wijze de toegang van kinderen en jongeren tot gerechtelijke besluitvorming over klimaatkwesities te verbeteren.

2.2.3. Rechtsmiddelen

Bezorgdheid over intergenerationele (on)rechtvaardigheid kan een rol spelen bij de toekenning van rechtsmiddelen in klimaatzaken. Het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid suggereert dat rechtsmiddelen effectief moeten zijn op de lange termijn, en dat de kortetermijnbelangen van de partijen in principe ondergeschikt zijn aan deze vereiste.

Het is niet eenvoudig om rechtsmiddelen af te stemmen op de behoeften van toekomstige generaties. Gerechtelijke instanties hebben verwezen naar de noodzaak van een dergelijke afstemming maar expliciet toegekende rechtsmiddelen zijn nog zeldzaam. In de zaak uit 2018 *Shrestha v. Prime Minister* oordeelde het Hoogerechtshof van Nepal dat de Nepalese regering een grondwettelijke verplichting had om een alomvattend klimaatmitigatie- en aanpassingsbeleid vast te stellen. Het droeg de regering op om wettelijke voorzieningen te treffen om ecologische rechtvaardigheid en milieurechtvaardigheid voor toekomstige generaties te waarborgen, maar gaf weinig aanwijzingen over hoe een dergelijk resultaat zou kunnen worden bereikt.⁹⁵ In *VZW Klimaatzaak* weigerde de Belgische rechtbank expliciet om rechtsmiddelen toe te kennen ondanks het feit dat werd vastgesteld dat de overheid de rechten van de eisers had geschonden.⁹⁶ Uitgebreidere richtlijnen werden verstrekt door het Duitse *Bundesverfassungsgericht* in *Neubauer*. Hoewel het aan de wetgever werd overgelaten om de aangevochten wetgeving te wijzigen, heeft het Hof beginselen opgesteld om die wijziging te leiden, waaronder een vereiste dat de jaarlijkse emissiehoeveelheden en reductiedoelstellingen nader worden uiteengezet.⁹⁷ De Nederlandse *Urgenda*-uitspraken blijven uitblinken waar het de gedetailleerdheid van het emissiereductiebevel dat aan de Staat werd opgelegd betreft. Hoewel, zoals hierboven uiteengezet, de uitspraken in hoger beroep en cassatie niet specifiek gebaseerd waren op intergenerationele rechtvaardigheid, laat de uitspraak van de rechtbank Den Haag wél zien hoe mede op basis van intergenerationele rechtvaardigheid specifieke emissiereductiedoelstellingen kunnen worden opgelegd.

Wellicht het meest innovatieve en uitgebreide pakket rechtsmiddelen werd toegekend door het Hooggerechtshof van Colombia in *Demanda Generaciones Futuras*. In die zaak ageerden minderjarige eisers tegen het falen van de regering in het controleren en beperken van de houtkap in het Amazone-regenwoud, deels vanwege het effect ervan op klimaatverandering. Het Hof erkende het Amazone-regenwoud als een eigenstandig rechtssubject (*sujeto de derecho*), wat neerkomt op erkenning van het regenwoud als rechtspersoon. Het droeg de verschillende overheidsinstanties ook op om, met actieve deelname van de eisers, getroffen gemeenschappen, wetenschappelijke organisaties of milieuonderzoeksgroepen, en geïnteresseerde bevolkingsgroepen, een ‘intergenerationeel pact voor het leven van de Colombiaanse Amazone’ te ontwikkelen, daaronder mede begrepen maatregelen gericht op het terugdringen van ontbossing en het reduceren van de uitstoot van broeikasgassen tot nul.⁹⁸ Daarnaast moest dit pact nationale, regionale en lokale implementatiestrategieën van preventieve, dwingendrechtelijke, corrigerende en pedagogische aard bevatten, gericht op aanpassing aan de klimaatverandering.⁹⁹ Het Hof zette bovendien een procedure uiteen voor gerechtelijk toezicht op de uitvoering van het rechtsmiddel. Opgemerkt moet worden dat veel groepen, waaronder de eisers, hebben geklaagd dat de uitspraak niet is uitgevoerd door de Colombiaanse regering.¹⁰⁰ Soortgelijke rechtsmiddelen zijn beschikbaar in andere landen, zoals in de Filipijnen. Hier wordt de *writ of continuing mandamus* in milieuzaken gebruikt om te zorgen voor actieplannen waarbij gerechtelijke instanties toezicht blijven houden op de uitvoering ervan.¹⁰¹

Een ander, op het gebied van het milieu, nieuw rechtsmiddel werd toegekend in de Argentijnse zaak *Fischer v. Comuna Dique Chico* (2020). Deze zaak betrof een landbouwschool die het besluit van de regering aanvocht om anorganische ontsmetting en bemesting in de naaste omgeving toe te staan. Het Hof bepaalde dat het besluit ongrondwettelijk was. Hierbij benadrukte het Hof het belang van milieuonderwijs en overwoog het dat kinderen moesten worden onderwezen over het belang van rechtvaardigheid tussen generaties. Als onderdeel van de rechtsmiddelen die in de zaak werden toegekend, gelastte het Hof dat de uitspraak zou worden onderwezen in nabijgelegen scholen voor ‘pedagogische milieudoelinden’.¹⁰² Het Hof merkte op dat dit een ‘culturele manier’ was om intergenerationele rechtvaardigheid te versterken, zodat de huidige generaties geen milieubeslissingen zullen nemen die toekomstige generaties onomkeerbaar in gevaar

95. *Shrestha*, noot 7, p. 13.

96. *VZW Klimaatzaak*, noot 89.

97. *Neubauer*, noot 9, par. 254-261.

98. *Future Generations*, noot 9.

99. *Ibid.*

100. Alex Guillau, ‘The Colombian government has failed to fulfill the Supreme Court’s landmark order to protect the Amazon’, *DeJusticia* 5 april 2019, te vinden via: dejusticia.org/en/the-colombian-government-has-failed-to-fulfill-the-supreme-courts-landmark-order-to-protect-the-amazon/.

101. Zie de uitspraak in *Concerned Residents of Manila Bay*, noot 43, par. 598-599.

102. *Fischer v. Comuna Dique Chico* (2020).

brenge. Verder bepaalde het Hof dat kopieën van de uitspraak aan de scholen zouden worden toegezonden.¹⁰³

Ten slotte werden verregaande aanbevelingen gedaan door het VN-Mensenrechtencomité in de hierboven genoemde *Billy*-zaak. Het Comité stelde vast dat de staat een verplichting had om schade geleden door de slachtoffers van de vastgestelde mensenrechtenschendingen te herstellen of vergoeden. Deze verplichting houdt onder andere in dat de staat herstelbetalingen moet doen voor reeds geleden schade, en in overleg met de inheemse gemeenschap maatregelen moet treffen om de gemeenschap, haar leden en hun minderheidscultuur te beschermen tegen de gevolgen van klimaatverandering.¹⁰⁴

3. Best practices

Zoals hierboven gesteld beschouwen wij best practices van gerechtelijke instanties als gerechtelijke methoden die op effectieve wijze rechtskracht geven aan het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid, of die het mogelijk maken om het beginsel met goed gevolg in de rechtspraak toe te passen. Het beginsel vereist in elk geval dat rekening wordt gehouden met de verplichtingen van de huidige en toekomstige generaties. Op basis hiervan valt een allesoverheersende verplichting met betrekking tot het klimaat te onderscheiden: rechtvaardigheid tussen generaties vereist dat staten een beleid voeren dat zorgt voor snelle decarbonisatie en klimaatmitigatie, en dat een effectieve aanpassing aan de huidige en toekomstige effecten van klimaatverandering bewerkstelligt. Het ontbreken van dergelijk beleid is fundamenteel in strijd met het beginsel van rechtvaardigheid tussen generaties.¹⁰⁵ Wanneer het wordt uitgedrukt in termen van verdelingseffecten, komt de snelle uitstoot van broeikasgassen in de atmosfeer neer op een generatie die ontberingen en lasten oplegt aan een andere. De aanname van een uitdrukkelijke verdelingsbenadering in *Neubauer* illustreert hoe aan deze verplichting middels rechtspraak gevolg kan worden gegeven. De intergenerationele onrechtvaardigheid van klimaatverandering is evident, of deze nu expliciet wordt benaderd vanuit het standpunt van een recht op een gezonde leefomgeving (zoals in *Minors Oposa v. Factoran*), of door algemene beginselen en verplichtingen (zoals in de afwijkende mening van rechter Staton in *Juliana v. United States* uit 2020).

Naast deze dwingendrechtelijke verplichting op een hoog abstractieniveau, zetten we hieronder zes meer specifieke best practices uiteen: (1) rekening houden met de verdelingseffecten van het klimaatbeleid; (2) eisen dat bij planning en vergunningverlening rekening wordt gehouden met klimaateffecten op de lange termijn en met stroomafwaartse effecten; (3) het herkennen en erkennen

van gevallen van leeftijdsdiscriminatie die verband houden met klimaatverandering; (4) een flexibele benadering van procesbevoegdheidsvereisten; (5) het bevorderen van de participatie van kinderen en jongeren in juridische procedures; en (6) het ontwerpen van rechtsmiddelen die een langdurige en participatieve implementatie bevorderen.

Best practices omvatten aandacht voor een eerlijke verdeling van klimaatverplichtingen. De benadering die in de *Neubauer*-uitspraak is gevolgd, is een sterke concretisering van intergenerationele rechtvaardigheid. Het Hof ging verder dan de Duitse klimaatdoelstellingen die een hoog niveau hadden en voerde een beoordeling uit van wie de last zou dragen om die doelstellingen te bereiken. De analyse laat zien hoe klimaatbeleid, naast klimaatverandering zelf, gevolgen met betrekking tot de distributie heeft. Het Hof baseerde zich op vaste constitutionele jurisprudentie om te oordelen dat de staat zich niet onnodig in de rechten en vrijheden van kinderen mag mengen bij de ontwikkeling van klimaatmitigatiebeleid. Dit had tot gevolg dat het Duitse parlement zijn aanpak moest herzien. Deze verdelingsbeoordeling vormt een van de best practices. Een dergelijke benadering is met name cruciaal in rechtsgebieden die een expliciet recht op een gezonde leefomgeving erkennen,¹⁰⁶ maar deze kan – zoals in *Neubauer* – zelfs worden toegepast in rechtsgebieden waar een dergelijk subjectief recht niet bestaat. Wij zijn van oordeel dat het voor rechterlijke instanties onvoldoende is om simpelweg vast te stellen dat een overheid een klimaatmitigatiebeleid heeft of overweegt, zelfs als een dergelijk beleid ambitieuze elementen bevat (zoals een langetermijndoelstelling van klimaatneutraliteit).¹⁰⁷ Een dergelijke benadering slaagt er niet in om billijkheids- en rechtvaardigheidsoverwegingen effectief toe te passen zoals het beginsel van intergenerationele rechtvaardigheid dat vereist.

Ten tweede omvatten best practices de toepassing van intergenerationele rechtvaardigheidsoverwegingen bij vergunnings- en planningsbeslissingen. Afhankelijk van het algehele besluitvormingskader en de taak van de hogerberoepsinstantie kunnen dergelijke verzoeken zowel inhoudelijk als procedureel zijn. Van beleidsmakers mag op zijn minst worden verwacht dat ze zich richten op de langetermijneffecten van projecten die broeikasgassen uitstoten (zoals mijnen, energiecentrales en luchthavens), en de vernieuwing van de infrastructuur die nodig is voor klimaatadaptatie. Dit omvat downstream-gevolgen, zoals de Scope 3-emissies die hiervoor zijn besproken in *Gray v. Minister for Planning*. Het zou ambitieuzer zijn wanneer rechters zouden kunnen overwegen om de overkoepelende wettelijke verplichtingen te erkennen die beslissingsbevoegde personen jegens jongeren hebben, zoals de rechtbank deed in *Sharma*. Wanneer een rechterlijke

103. Ibid.

104. *Billy*, noot 77, par. 11.

105. Zie bijv. de uitspraak in *Shrestha*, noot 7, waar de volledige afwezigheid van enige klimaatwetgeving in strijd werd bevonden met de grondwet van Nepal. Het Hof verwees naar het beginsel van intergenerationele gelijkheid om tot deze conclusie te komen.

106. Zoals het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens heeft erkend, omvat een dergelijk recht een collectieve dimensie die berust bij toekomstige generaties. Zie de discussie hierboven bij noot 31.

107. Zie bijvoorbeeld de benadering van de rechtbank in *Foster v. Washington*, noot 52, waar de rechtbank ervan overtuigd was dat de deelstaatregering haar plicht had vervuld door simpelweg een klimaatregelgevingsproces te beginnen.

instantie is belast met het op hun merites beoordelen van planningsbesluiten, moeten rechters vragen stellen over de gevolgen voor het klimaat verderop in de keten. De hierboven besproken zaak *Gloucester Resources* laat zien hoe rechters het principe van intergenerationele rechtvaardigheid kunnen toepassen bij het uitvoeren van kosten-batenanalyses van vergunningsbeslissingen of het beoordelen van de merites van dergelijke beslissingen. In de Nederlandse context zou de generatietoets die is opgenomen in het regeerakkoord een middel kunnen worden om intergenerationele rechtvaardigheid in besluitvorming rondom klimaat te bevorderen.¹⁰⁸

Ten derde versterken best practices de relevantie van antidiscriminatie-wetgeving en wetgeving die toeziet op gelijke rechtsbescherming. Zoals talrijke wetenschappelijke en rechterlijke instanties hebben erkend, worden kinderen en jongeren disproportioneel geraakt door de gevolgen van klimaatverandering. Deze gevolgen zijn volledig te wijten aan de rechtshandelingen, feitelijke handelingen en het nalaten van eerdere generaties, maar zullen door volgende generaties worden gedragen. Dit moet worden erkend als een vorm van indirecte leeftijdsdiscriminatie, ongeacht de intentie ervan.¹⁰⁹ De voorlopige beslissing van het Hoogerechtshof van Ontario in de *Mathur*-beslissing illustreert hoe hier uitvoering aan gegeven kan worden. En de beslissing van het VN-Mensenrechtencomité in *Billy* laat zien hoe de bescherming van de rechten van minderheden die het zwaarst getroffen worden door de gevolgen van klimaatverandering kunnen worden gewaarborgd waarbij men tegelijkertijd oog houdt voor de intergenerationele dimensie van (het recht op) cultuur.

Ten vierde – en daarmee samenhangend – omvatten best practices een flexibele benadering van de procesbevoegdheid en de vereisten voor collectieve acties. Rechterlijke instanties moeten rekening houden met het feit dat kinderen en jongeren over het algemeen worden uitgesloten van het politieke proces, vooral doordat zij niet kunnen stemmen. Dergelijke instanties kunnen echter een van de weinige mogelijkheden bieden aan kinderen en jongeren om deel te nemen aan klimaatbesluitvorming. De rol van de rechtspraak in het geven van een stem aan kinderen en jongeren werd krachtig verwoord in *Minors Oposa v. Factoran*. Rechterlijke instanties moeten oppassen dat ze niet te veel barrières opwerpen die de toegang van kinderen tot juridische procedures belemmeren. Dit betekent niet dat rechters de grenzen van hun eigenlijke constitutionele rol moeten overschrijden. Zoals Filipijnse rechtbanken in overweging hebben gegeven in zaken sinds de

Minors Oposa-uitspraak (zoals *Arigo v. Swift* en *Marine Mammals*), zal het vaak passend zijn voor rechters om te onderzoeken of minderjarige eisers in een specifieke zaak voldoende representatief zijn voor een bredere klasse van kinderen of, meer in het algemeen, van toekomstige generaties. Maar daar waar de belangen breed en collectief zijn – zoals waar rechtbanken worden opgeroepen om intergenerationele rechtvaardigheidsaspecten van het nationale klimaatbeleid te beoordelen – kunnen procespartijen een belangrijke rol spelen bij het verwoorden van de langetermijnbelangen die op het spel staan. De omvang van de klimaatcrisis mag niet worden gebruikt als reden om een procesbevoegdheid uit te sluiten, zoals dat gebeurde in *Juliana*.¹¹⁰ Rechters kunnen een bescheiden, maar toch belangrijke rol spelen in klimaatbestuur door middel van verklaringen voor recht, zoals erkend in de voorlopige uitspraak in de zaak *Held v. Montana*.

Ten vijfde zouden rechters, wanneer kinderen en jongeren eenmaal bij een juridische procedure zijn toegelaten, kunnen overwegen hoe ze het deelnemen van kinderen en jongeren aan het proces van gerechtelijke besluitvorming kunnen vergemakkelijken. Een recht op participatie en toegang tot de rechter wordt algemeen erkend in de internationale milieu- en mensenrechtenwetgeving en zou beter tot uiting kunnen komen in binnenlandse juridische procedures.¹¹¹ De beslissing van het Kinderrechtencomité in *Sacchi v. Argentinië* suggereert enkele basismogelijkheden, zoals het gebruik van besloten hoorzittingen of de bekendmaking van uitspraken in duidelijke taal. Dergelijke procedures zullen niet in alle gevallen geschikt zijn – inderdaad, overwegingen ten aanzien van openbare rechtspraak kunnen de mogelijkheid van (hoor)zittingen achter gesloten deuren uitsluiten. Waar het procesrecht dit toelaat, zouden rechters andere mechanismen kunnen overwegen om jongerenparticipatie te bevorderen. Het is waarschijnlijk dat deze kwestie aan de orde zal komen in de aanstaande General Comment nr. 26 van het Kinderrechtencomité over kinderrechten en het milieu, met speciale aandacht voor klimaatverandering. Hierin wordt ook de relevantie van het VN-Verdrag inzake de rechten van het kind voor het klimaat verduidelijkt.¹¹²

Ten slotte blijkt uit de best practices het belang van rechtsmiddelen die de langetermijnbelangen van kinderen en jongeren kunnen bevorderen. Dit is een uitdagende taak voor elke rechterlijke instantie die zich geconfronteerd ziet met een zaak over intergenerationele rechtvaardigheid. Zelfs zorgvuldig vormgegeven rechtsmiddelen die gerechtelijk toezicht opleggen, zoals die in *Demanda Generaciones Futuras*, kunnen bij de implementatie mis-

108. B. Baarsma & W. Schouten, 'Met generatietoets klimaatbeleid neem je jongeren wél serieus', *Het Parool* 3 november 2021, parool.nl/columns-opinie/opinie-met-generatietoets-klimaatbeleid-neem-je-jongeren-wel-serieus-b906d398/.

109. Het opzetvereiste levert met name problemen op in de Verenigde Staten, waar het nodig is om opzet te bewijzen om een schending van het principe van gelijke rechtsbescherming vast te stellen. Zie *Aji P*, noot 74.

110. *Juliana*, noot 18.

111. Zie bijv. het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van het kind, 1577 UNTS 3 (1990); het Verdrag van Aarhus betreffende toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden, 2161 UNTS 447 (2001); Regionaal Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot het recht inzake milieuaangelegenheden in Latijns-Amerika en het Caribisch gebied, C.N.195.2018.TREATIES-XXVII.18 (2018).

112. Draft general comment No. 26 on children's rights and the environment with a special focus on climate change (OHCHR website, 9 december 2021), te vinden via: [ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/draft-general-comment-no-26-childrens-rights-and](https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/draft-general-comment-no-26-childrens-rights-and).

lukken. Maar waar dergelijke rechtsmiddelen beschikbaar zijn – zoals in de Filipijnen, waar gebruikgemaakt kan worden van de *writ of continuing mandamus* in milieukwesties – kunnen ze kinderen kansen bieden om een rol te spelen bij de toekomstige besluitvorming over het klimaat. Nieuwere benaderingen, zoals de pedagogische bevelen van de Argentijnse rechtbank in de zaak *Fischer*, kunnen ook de participatie van kinderen in milieu- en klimaatbeheer bevorderen. Het erkennen van de rechten van de natuur, zoals gebeurde in *Demanda Generaciones Futuras*, kan ook de participatie van kinderen vergemakkelijken wanneer deze wordt vergezeld door bestuursstructuren die kinderen in staat stellen om namens de natuur beslissingen te nemen. Zelfs wanneer dergelijke rechtsmiddelen niet beschikbaar zijn en de uitvoering aan bestuurlijke machten moet worden overgelaten, kan het duidelijk benoemen van de vereisten van intergenerationele rechtvaardigheid in rechterlijke uitspraken helpen om intergenerationele rechtvaardigheid te integreren in toekomstige wetgevings- en beleidsbeslissingen. De aanbevelingen van het VN-Mensenrechtencomité in *Billy* suggereren bovendien dat herstelbetalingen ingezet kunnen worden als middel om al geleden klimaatschade zo veel mogelijk ongedaan te maken. Tezamen met maatregelen om toekomstige schade te beperken zou dit rechtsmiddel een belangrijke rol kunnen spelen bij het bevorderen van intergenerationele rechtvaardigheid via de rechter.

4. Navolging van de best practices

Intergenerationele rechtvaardigheid wordt in toenemende mate erkend als een beginsel van het internationaal milieurecht. Als zodanig hebben alle staten, inclusief Nederland, de plicht om het in hun nationale wetgevings- en beleidskaders te integreren. De precieze vorm van een dergelijke integratie zal onvermijdelijk per staat verschillen. Wanneer het recht op een gezond leefmilieu wordt erkend, moet een dergelijk recht worden geïnterpreteerd als een opname van het beginsel van rechtvaardigheid tussen generaties in het nationale recht. Dit is erkend door het Hoogerechtshof van de Filipijnen in *Minors Oposa*,¹¹³ het Inter-Amerikaanse Hof voor de Rechten van de Mens¹¹⁴ en de Mexicaanse rechtbank in *Greenpeace Mexico*.¹¹⁵ In andere gevallen, zoals in Australië, zal in de nationale wetgeving naar intergenerationele gelijkheid worden verwezen. Zelfs als er niet expliciet naar het beginsel wordt verwezen in het nationale recht, kan het fungeren als een interpretatief beginsel of een relevante overweging.

Verder zullen de vorm en omvang van de uitvoering worden bepaald door de juridische doctrine en reglementen. In sommige rechtsgebieden hebben rechters en regelgevers al principes van intergenerationele gelijkheid geïntegreerd om de procesbevoegdheidsvereisten voor kinderen te versoepelen (zoals in *Minors Oposa* en de daaropvolgende ontwikkeling van de *writs of kalikasan*

in de Filipijnen) of door milieuaangelegenheden in meer gestroomlijnde gerechtelijke procedures onder te brengen (zoals weergegeven in de beslissing van het Hoogerechtshof van Colombia om de zaak *Demanda Generaciones Futuras* als een *tutela*-vordering te laten instellen). In systemen met relatief strikte of inflexibele procedurele vereisten kan het zijn dat er maar beperkte mogelijkheden zijn voor juridische innovatie op het gebied van kwesties als procesbevoegdheid, rechtsmiddelen en collectieve vorderingen. In de Nederlandse context lijkt de ruimte voor innovatie op deze vlakken juist aanzienlijk, zoals de *Urgenda*- en *Shell*-uitspraken al hebben laten zien.

Hoe dan ook zullen rechters vaak in staat zijn om de rechtspraak zo te ontwikkelen dat deze beter aansluit bij de veranderende verplichtingen van staten om intergenerationele rechtvaardigheid in de binnenlandse besluitvorming op te nemen. Wij zijn van mening dat alle best practices die in dit artikel worden genoemd, op de een of andere manier inspiratie kunnen bieden aan de klimaat-rechtspraak binnen de meeste staten. Ongeacht de specifieke vorm waarin intergenerationele rechtvaardigheid wordt toegepast, zou de functie ervan in alle aspecten van aan klimaatverandering gerelateerde rechtspraak moeten doordringen.

5. Conclusie

In dit artikel hebben we de mondiale situatie van de gerechtelijke praktijk ten aanzien van intergenerationele rechtvaardigheid besproken. We hebben het beginsel van gelijkheid tussen generaties als uitgangspunt van internationaal en nationaal recht besproken, en beargumenteerd dat dit beginsel ambitieuze maatregelen tegen klimaatverandering vereist. Verder hebben we laten zien hoe dit uitgangspunt een verdelingskader introduceert dat rechters kunnen toepassen bij het beoordelen van vorderingen, met name die van kinderen, jongeren en vertegenwoordigers van toekomstige generaties. In de best practices wordt erkend dat het beginsel een reeks verplichtingen met zich meebrengt die staten jegens kinderen en jongeren hebben. Hierbij kan men denken aan billijkheid in het algemene klimaatbeleid, het rekening houden met toekomstige belangen bij de besluitvorming over het klimaat, en erkenning van de per generatie verschillende gevolgen van klimaatverandering. Bovendien gaan best practices vaak gepaard met flexibiliteit en innovatie in gerechtelijke procedures en rechtsmiddelen. In het licht van het toenemend aantal klimaatzaken die door kinderen en jongeren over de hele wereld worden gevoerd, lijkt het waarschijnlijk dat intergenerationele rechtvaardigheid als rechtsbeginsel vrijwel overal ter wereld een steeds grotere rol zal spelen in rechterlijke besluitvorming over het klimaat.

Ook van Nederlandse rechters zal vermoedelijk vaker gevraagd worden om de intergenerationele rechtvaardigheidsaspecten van klimaatgerelateerde vorderingen in beschouwing te nemen. Deze kansen en verplichtingen

113. In deze zaak concludeerde de rechtbank dat het bestaan van een milieurechtbeginsel in de nationale grondwet een correlatief recht met zich meebracht, dat op zijn beurt verplichtingen van intergenerationele gelijkheid omvatte.

114. OC 23/17, noot 36.

115. *Greenpeace Mexico*, noot 36.

voor Nederlandse rechters bij het beoordelen van klimaat-zaken, vragen om een verdere bevordering van kennis en kunde op het gebied van intergenerationele rechtvaardigheid. Rechters, juristen, advocaten en wetenschappers kunnen zich bijvoorbeeld verdiepen in de betekenis van het begrip ‘intergenerationele rechtvaardigheid’, de bestaande praktijk omtrent intergenerationele rechtvaardigheid als rechtsbeginsel, en de door de rechter toe te passen criteria om het beginsel te verwezenlijken. Uiteindelijk kan een verhoogde bewustwording van intergenerationele rechtvaardigheid leiden tot een meer systematische toepassing van het beginsel, en bijdragen aan een rechtssysteem dat niet alleen recht doet aan het heden, maar ook op een betekenisvolle manier rekening houdt met de toekomstige generaties.